

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Šiandienės lietuvių literatūros versmės: amžinos ir išnykstančios

2013-03-07

ŽURNALAS: METAI

TEMA: Svarstymai

AUTORIUS: Vytautas Martinkus

DATA: 2013-03

Šiandienės lietuvių literatūros versmės: amžinos ir išnykstančios

Vytautas Martinkus

Atrodytų, kuo įvairesnė literatūra, tuo geriau, tačiau esame persipykę su vertybių tvarka, pernelyg abejojame aukštųjų ir pačių aukščiausiųjų – pradinių – vertybių galia, o kai nebelieka jokių tvarkų, nuomonių įvairovė ir jų lygiavertiškumas arba bent jų teisė būti kartu sunkiai dera.

Vertinant naujas knygas susitarti dėl bendros pozicijos beveik neįmanoma. Ką gi, galima būtų ir šitaip – gyventi ginčijantis. Su išlyga: neturėtų dėl mūsų nesutarimų gilėti patys lemtingiausi prieštaravimai tarp literatūros ir kitų menų, tarp tautinės literatūros ir tautinės kultūros. Nesutariant dėl giluminių mūsų nacionalinės literatūros pamatų lengva juos visai užmiršti, pakeisti moderniomis, masiniu būdu gaminamomis pamatų konstrukcijomis. Tada pradeda nykti, nematomi tirpti mūsų *tautinė* literatūra. Vietoje jos ima formuotis globali, visų ir niekieno literatūra. Užsimerkiame – „nematome“ lietuvių literatūros tapatumo problemos, o vietoje mūsų klasikos randasi daugiaveidė ir daugialypė, lengvai sukonstruojama ir išardoma literatūros „kaip visur“ savastis.

Logiška, kad sparčiai mažėja elitinės ir daugėja populiariosios – „masinės“ – literatūros.

Tiesa, toksai vertinimų ir nuomonių poliariškumas yra santykinis. Ne visa skaitytojams neįtinkančių autorių kūryba laikytina tikrai vertinga, tikrai elitine. Ir atvirkščiai. Sudėtinga, daugiamatė literatūra vertinama tik už tam tikrą jos reikšmių sluoksnį. Kartais – vos už vieną. Dažnai – paviršinį. Niekas nežino ar nenori žinoti, koks minimalus tokių sluoksnių skaičius būtinas geram literatūros kūriniui, padeda jam

įgyti estezės galią. Literatūra vadiname etinius, psichologinius, sociologinius, politinius ir kitus, kokius tik norime prasimanę, rašinius.

Galbūt tai nėra labai nauja, atvirksčiai, gal visiškai nėra nauja, tačiau padeda suprasti, kodėl gyventi literatūra, svarstyti jos klausimus yra kasdienė provokacija – literatūros reikšmės „išsprūsta“, vis tenka klausti savęs ir kitų, kokia jinai yra, ta pati ar jau visai kitokia, kokios vertybės ją maitino ar tebemaitina. Sakyčiau, išsivaikštome pačių nusitiestais keliais.

Ar pavyktų vienyti (dėl jos) išsivaikštant?

Matyt, galima. Kiekvienas, kaip ir visais laikais, turėtų „nekelti girnų“, giliau suprasti, aiškintis, pajauti kažką, kas vadinama literatūros savastimi, konkretaus kūrinio individualumu, jo estetiškumu ir pan.

Kalbėtis apie tai dar sunkiau nei apie literatūrą jos prigimties ar istorinės kultūrinės paskirties klausimais. Vėlgi – netikima, kad galima susitarti. Estetiškumas visada buvo miglota ir daug ginčų kelianti žmogaus patirtis, o šiandien dėl jo kaip niekada nesutariama. Ne vienam atrodo, kad ir kalbėti apie estetikos problemas yra nei moksliška, nei išmintinga, nei prasminga. Tarsi esame išsigandę visko, kas mums daro poveikį, turi *galios*, kas nėra tik mūsų pačių susitarimai, gera valia. Nesu linkęs demonizuoti jokių poveikių, nenorėčiau vengti tradicinių jų įvardijimų, turėčiau nebent priminti, kad estetinę kūrinio galią sunku apibrėžti, ji, kaip ir bet kuri galia, anot Michelio Foucault, linkusi slėptis. Tai tikrai juoda katė tamsiame kambaryje. Tačiau jinai *tikrai* yra, ir kai kuriems kritikams vis dėlto pavyksta ją jei ne pagauti, tai bent pajauti ir nurodyti jos vietą kitiems.

Manau, mūsų tautinės literatūros statusas jau yra istoriškai pripažintas. Jo pamatas – lietuvių kalba, etninė žemė, kraštovaizdis, tautosaka, pasaulėjauta ir pasaulėvoka. Kodėl juo abejojame?

Paradoksalu, tačiau dabartinės literatūros vertė vis dažniau svarstoma be sąsajų su įvardytomis pamatinėmis jos vertybėmis, be kurių ji negalėjo atsirasti ir šiandien negalėtų gyvuoti. Juk literatūros kūrinys gyvuoja tik kaip tam tikros kultūrinės, mūsų atveju – etnokultūrinės struktūros arba sistemos dalis. Kaip sąsaja su dieviškaisiais (ar kitaip įvardytais) pradais. Be ko ji apskritai negali būti. Man regis, tai visada, o šiandien ypač aktualu. Būtina aiškintis, diskutuoti, susitarti visais paraliteratūriniais, hiperliteratūriniais ar tiesiog filosofiniais literatūros (gyvybės) klausimais. Per pastarąjį dešimtmetį tame pradiniame tautinės literatūros vertybių pasaulyje, kurį turiu galvoje, kai kas pasikeitė ne vien į gerąją pusę.

Mūsų kultūros horizonte šios vertybės vis rečiau bepastebimos ar tampa beveik neįžiūrimos, o pasmarkėjo, net sunuožmėjo Europos ir globaliųjų vertybių ataka. Be abejo, tai nėra nelaukta. Net nežinau, kiek šimtmečių, o nuo XIII a. tikrai esame labai panašiam kultūros įtampų lauke. Atskirti, pasirinkti, apginti tai, kas sava arba gali būti sava kaimyno ar svečio mąstymui, tikėjimui, gyvenimo reikšmių ir prasmų pasauliui, mūsų tautai ne vieną amžių teko Europos ir Azijos karuose. Griūvant Rusijos imperijai atkurta lietuvių valstybė atsidūrė viso pasaulio kultūrų sąvartose. Tapo sunkiau.

Menu XX amžių kaip ne itin protingą, ne itin laimingą, užtat labai tragišką pasaulinių *utopinių*, „grynujų“ vertybių medžiotojų amžių. Siekiai ką nors iš kultūros paimti, atimti, perdalyti buvo siejami su visuotiniais gražaus rytojaus, naujo žmogaus, naujo pasaulio idealais. Kas iš to išėjo, baisu prisiminti. Vertybių pasaulyje sugriauta buvo daugiau nei sukurta. XXI amžius neatsilieka nuo ankstyvesniojo. *Dvynių dangoraižių* griūtis, man regis, labai simboliška. Griauti tebėra lengviau nei statyti. Sunku net patikėti, kad taip lengvai ir greitai trupa, griūva, nyksta, atrodo, tokios tvirtos tradicinio tikėjimo ar tradicinės šeimos šventovės, etinės mūsų gyvenimo sargybos, patriotinė atspara, tautinio tapatumo stuburas.

Ne išimtis ir lietuvių literatūra. Jos tautinėmis versmėmis ir ypač tautinėmis perspektyvomis tenka vis dažniau suabejoti. Ir ginti jas. Ar istorinės jos versmės – ypač kalba, ne mažiau – etninė pasaulėvoka ir pasaulėjauta, tebėra pajėgios atlaikyti jas puolančias jėgas – ir atvirai puolančias, ir slaptomis (klastingai, nes labai „ramiai“) naikinančias? Laisvosios rinkos šalininkai vartoja „švelnesnes“ sąvokas: anot jų, vyksta ne tautinių galių *naikinimas*, tai – ne jų *išlikimas* arba *išnykimas*, o tik *konkurencija*. Neva visa, ko Lietuvai reikia, tai tik gerų *darbo* arba *verslo* sąlygų. Ar tokiam *homo economicus* vertybių pasaulyje esama ir kažin ar gali atsirasti vietos *lietuvių literatūrai*? Akivaizdu – jos nereikia. Tačiau juk toks kelias nėra vienintelis. kodėl lenkiame galvą prieš šį, o ne kitą, žmogui artimesnį, vertingesnį pasaulį? Kodėl užmirštame humanistikos abėcėlę?

Jau senokai sakome, kad esame atviri – *globalios* Lietuvos piliečiai, kurie tiki – mums pavyks išsaugoti savo kalbą ir etninę kultūrą, be kurios neliktų ir savos ateities. Ar tikrai pavyks? Ar ištersime? Ar nėra kito, taip pat šiuolaikiško, kelio? Ar globali šoko terapija, kurią išgyvename per dvidešimt metų, tikrai neturi alternatyvos? Gal turime minėti ne Maironio ar Kristijono Donelaičio jubiliejus – remtis tik lietuviškos kalbos genais mūsų literatūroje, gal reikia grimzti į gilesnes kultūros sietuvas, senesnius amžius, kai raštija mūsų krašte kilo kitų kalbų formomis, minėti kitokias, archetipais vadintų senosios baltų, aisčių ir pan. kultūros reiškinių, sukaktis? Tačiau tam būtina gyva istorinė sąmonė.

Kas galėtų mums šiandien papasakoti aktualią, prasmingą Lietuvos istoriją – *kaip mažai tautai išsaugoti savo tapatumą, neištirpti, nebūti paaukota didelei*? Gal kas ją jau rašo? Negirdėjau, nors ir su pavydu seku naujausius kultūros istorikų darbus. Jų daugėja, bet gal vis dar ne tie jų darbai, nes matau, kaip „estetiškai“ gali būti griauinama mūsų ateitis – tai, kas dar *turi būti*. Ir deja, jau *buvo*, deja, jau yra (anot Koheleto). Tiesa, Algimantas Bučys, pernai išleidęs „Seniausiosios lietuvių literatūros istoriją ir jos chrestomatiją“, rodo istorikams *naujojo istorizmo* pavyzdį: Lietuvos istoriją galima rašyti ir kaip jos kultūros vienos dalies – literatūros – istoriją.

Neseniai Saulius Spurga „Lietuvos žiniose“ perspėjo: „Kad tauta žengtų globalios Lietuvos keliu, turi įvykti tautinės sąmonės lūžis. Tai skausmingas procesas – dauguma jį įvertins kaip griūtį, kaip katastrofą. Globali Lietuva tam tikru požiūriu yra kita šalis nei ta, kurią mylėjo Justinas Marcinkevičius. Tačiau gyvenimas negailestingas – mes galime neišsileisti svetimų vertybių ar užsieniečių, bet gali atsitikti taip, kad nebebus ką saugoti ir ką ginti, nes daugeliui lietuvių tai taps nepatrauklu“*.

Taip, kas pasensta – miršta. Tačiau pagalvokime apie *nauja*: lietuviai „nenori“ Lietuvos

be svetimų vertybių ir užsieniečių, nes tokia ji jiems „nepatraukli“. Sakyčiau, apokaliptinis vaizdas. Nenorėčiau pripažinti jo tikrovišku. Nesakau, kad niekas neturi teisės būti globaliais optimistais ar realistais ir barti tų, kurie liūdi prie etnokultūrinio medžio su apkapotomis šaknimis. Nesu *katastrofininkas*, ES siekiu būti skirtingiems, bet vieningiems pritariu. Tačiau negaliu neišgirsti tikro mūsų katastrofininko – Arvydo Šliogerio balso. Jo poetinis simbolinis Lietuvos kaip vandens lašo, nukritusio ant įkaitintos geležies, įvaizdis yra puiki ir ironiška *globalios Lietuvos* kritika. Tačiau įvaizdis ar metafora savaime nieko nepakeičia, nebent uždegtų veikimo aistrą, padėtų jei ne *kovoti*, tai *susitarti*.

Déjà vu! Abu jie – *katastrofininkas* ir *globalus lietuvis* – man primena jau prieš dvidešimt metų Milano Kunderos pasakytą mintį apie lietuvių kalbos ir poezijos grožį, jų „ritminę anžambemano tėkmę“, kuri, anot M. Kunderos, gana greitai, deja, išnyks, nes „visos mažos tautos turės susitaikyti su skaudžia tikrove, jog jos išnyks vienos pirmųjų“. Visi trys primena, kad neturime teisės nieko neveikti ten, kur ką nors išmanome ir už ką atsakome pirmiausia patys.

Ką vis dėlto reiškia mūsų literatūra šio apokaliptinio vaizdo – tegul kaip tragiškos vizijos – akivaizdoje? Iš kur (kas) tie „daugelis“, kurie iš pradžių pasakys, kad jiems nepatrauklūs K. Donelaitis, Antanas Baranauskas, Žemaitė, Maironis, Justinas Marcinkevičius, o vėliau – ir Sigitas Geda, Romualdas Granauskas, Marcelijus Martinaitis, Vanda Juknaitė ir visi kiti? Bet juk jokio *aukso amžiaus*, ir ypač kaip *globali Lietuva*, tikrai nebus. Daug kartų istorija tai (į)parodė. Ką turi suvokti pati lietuvių literatūra, kad ji tinkamai sergėtų savo pamatus ir išliktų (savimi)? Ką žinome apie jos stiprybes ir silpnybes? Kaip jai susivienyti su kitais aukštųjų dvasinių vertybių advokatais, sargybiniais, gynėjais ir, aišku, kūrėjais?

Atsakymų į šiuos ar į kitus panašius klausimus galėtų rasti labai individualių. Rašytojams, mano galva, tinkamiausias atsakymas yra vienas – vertingos jų knygos. Literatūros kūriniai, kurių estetika grindžiama lietuvių etnokultūros vertybėmis. Jų sąšaukos su tuo, kas vertingo jau klasikų sukurta. Neįtikėtina, kad lietuviams tai būtų nepatrauklu.